

Forrás: <http://www.jamk.hu/ujforras/020913.htm>

Új Forrás 34. évf. 9. sz. (2002. november)

SZÁLLÁSI ÁRPÁD

Szabó Zoltán-dokumentumok

Eddigi életem egyik legfőbb célja és értelme a magyar szellemi élet itthon és külföldön élő kiválóságainak minél szélesebb körű megismerése volt: holdudvarukba kerülve figyelni az alkotó élet „titkait”. Szerencsém volt: az apolitikusnak tekinthető és aligha kifizetődő orvostörténeti ténykedés területén nem sokan tülekedtek, arra meg szinte egyedül vállalkoztam, hogy 1966 és 1986 között a kétévenként megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszusokon a saját költségemen, szerény körülmények között részt vegyek, azokon előadást tartsak, országunkat önként képviseljem, és nem mellesleg élményeket szerezzek, dokumentumokat gyűjtsek a magánarchívumom gazdagítására. Azon rejtett szándékkal, hogy egyszer talán még fontosak is lehetnek.

Így kerültem ki 1972-ben Londonba a XXIII. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszusra. Eredetileg az oly bőséges angol-magyar orvostörténeti kapcsolatokról kívántam volna főleg régi útikönyvek alapján értekezni, de Antall József igazgató (később miniszterelnök) javaslatára a magyar szociográfiai irodalom orvostörténeti vonatkozásait választottam, főleg Féja Géza, Illyés Gyula, Szabó Zoltán és Kovács Imre már klasszikusnak számító műveire támaszkodva. A választást megkönnyítette, hogy egyrészt a *Viharsarok*, a *Puszták népe*, *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság*, valamint a *Néma forradalom* könyvtáramban lévő példányaikat csak újra kellett olvasnom, másrészt Féja Gézával és Illyés Gyulával ettől függetlenül ápoltam a számomra oly megtisztelő személyes kapcsolatot. Illyéstől tudtam meg mind Cs. Szabó László, mind Szabó Zoltán londoni címét, így megérkezésem után mindkettőjüknek levelet írtam a találkozás reményében.

Az adott körülmények mindenképp megkönnyítették helyzetemet. Egyik öreg páciensem fia Londonban élt egyedül egy nagy lakásban, és éppen akkor készült törökországi kiküldetésre, amikor megjelentem nála. Szülei természetesen előre jelezték érkezésemre, így az egész lakását (teli éléskamrával együtt) előzékenyen a rendelkezésemre bocsátotta. Szerény mennyiségű valutámat (amely nem harminc, de három napra is alig lett volna elegendő) csak a földalattira költöttem. Szabó Zoltánnak elküldtem a tervezett előadásom angol és magyar nyelvű változatát, valószínűleg ennek köszönhető, hogy a kedvező válasz postafordultával érkezett. A Kew Green Thetis Terrace 4. szám alatti lakása elég távol esett a központtól. Megállapodásunk szerint a Temze töltsén vár szeptember 14-én csütörtökön délután 3 órakor.

Szerencsére a forgalom nem akadályozott, és időben megpillanthattam a már nem fiatal, de még mindig jó tartású író magányos alakját, ő pedig hogyne ismerte volna fel a rozzant kocsizai rendszámát. Mindez annyira hihetetlennek tűnt, hogy páratlanul kedves vendéglátói szerénységét csak később tudtam igazán érzékeltetni és értékelni. A lakásához, a tipikusan viktoriánus polgári épülethez már gyalog mentünk, azonnal beszédbe merülve. Belül nem a könyvek mennyisége, hanem a bútorok minősége lepelt meg. Műkincsnek számító faragott népi berendezés, főleg erdélyi motívumokkal. (Nem olyan szőnyeg, amit csomagtartóban ki lehet vinni, eredetét viszont röstelltem megkérdezni. Különben sem azért mentem.) Megbeszéltük az előadásomat, „nagyon tetszett” neki, de hamar rájöttem: ez nem a minőségének, még csak nem is a műveire való hivatkozásnak szólt, hanem annak, hogy egy nemzetközi fórumon, angol nyelven szóba kerül a szociográfia és a közegészségügy kapcsolata – magyar írói szemmel nézve.

Milyen volt akkor Szabó Zoltán? A csupa dinamizmus Cs. Szabó Lászlótól eltérően a szelid

visszafogottság megtestesítője. Nem bíralt, csak tárgyilagosan megállapított. Magatartásában volt valami Mikes Kelemen-i, aki tudta, hogy önként vállalt száműzetéséből többé nincs visszaút. Akkor persze nem így láttam. Ha valaki megkérdezte volna, hogy a három meglátogatott legenda: Cs. Szabó László, Ignotus Pál és Szabó Zoltán közül kinek adnék leginkább esélyt a hazalátogatásra, kétségtelenül az utóbbira szavaztam volna. És lám csak, ő tartott ki mindvégig az emigráció mellett. Legbecsültebb hazai barátja, Illyés Gyula minden biztatása ellenére. A távollétében keveset írt, de azok kitűnő tanulmányok, veretes remeklések. (Például a még a címében is jellemző *Emberség és reform* című esszéje.)

A hón óhajtott és általa szerkesztett Bibó István-kötet, a Harmadik út fölőspéldányával nem rendelkezett, így azt csak Münchenben tudtam megszerezni. (Később itthon maga Bibó István látta el ajánló sorokkal.) Egyik ismerősömmel kiküldtem viszont a *Cifra nyomorúság* díszes borítású kötetét, természetesen dedikáltatási szándékkal. A kedves könyvnek átmenetileg nyoma veszett, már le is mondtam róla. Aztán egyszer váratlanul belföldi csomagot kaptam, ismeretlen személytől. Benne a gyönyörűen dedikált kötettel.

„Szállási Árpád barátomnak, figyelmével távolról segítő társamnak ajánlottan küldöm – éves késéssel – visszaújtára ezt a jókötésű (szíves madaras) könyvet. Richmondból, a fűvészkert mellől 1976 nyarán erős szeretettel Szabó Zoltán”

A hozzácsatolt levelet – nem miattam – érdemes szó szerint idézni. „Édesjő Árpád, végre akadt a gyengébb nemből való megbízható hírvivő, akire rábízhatom a ritka kötésű könyvet. Resteltem a rekordkésedelmet, de először a beleírni való tűnődtem, aztán kedves írásaid után vártam Csoórit. Várhattam. Most már elküldöm. Sua fata libelli adalékot most, nyomott kedélyállapotomban nem tudtam mellékelni, ezt pótlólag megküldöm, beragaszthatod, ha ez a passziód. Sokszor ölel Zoltán”

Aztán az ígért „beragasztanivaló” is megérkezett, a következő sorok kíséretében: „Kedves Árpád, mivel van vivője mellékelem Cifra nyomorúság-kötetedhez a »hosszú« dedikációt. Jó hosszú. Ragaszd be, hogy a példányt a ráadás raritásként* piçce unique-nek** tegye meg.

Ölel, kívánva jó karácsonyt, Zoltán”
A valóban egyedi szöveg a következő.

„Szállási Árpádnak írt és ajánlott betét a »Cifra nyomorúság« könyvtárában fennmaradt példányába; a szerzőtől

– Ennek a könyvnek bizonyára volt több olyan olvasója, aki később jelentékeny népszerűtlenségre tett szert. Ezek közt vezető helyen látom Rákosi Mátyást. Ő, valahányszor találkoztam vele, könyvem olvasójaként »szerepeskedett« hogy egy Széchenyi-csinálta szóval éljek. Rákosival én »nyájás« éveiben találkoztam, alkalom adtán. Közös ügyeim nem voltak vele; az alkalmat általában az adta, hogy külföldről visszatértem Budapestre. Ilyenkor udvariassági látogatást tettem nála, amit ő – ahogy mondta – nagyra becsült. Fel is készült fogadásomra. Nyitányának a beszélgetéshez, a captatio benevolentiae helyére, annak említését tartotta jónak – minden alkalommal – hogy A *Tardi helyzetet* ő sajnos nem olvasta. Kérte ugyan, több ízben, hogy küldjenek neki példányt a Moszkvába menesztett könyvcsomagban. De sohase kapta meg. »A Tardi helyzet« ugyanis nagy keresletnek örvendett az elvtársaknál” – mondta. – Az az elvtárs, aki az érkező csomagot kibontotta azonnal kilopta a küldeményből; eltette magának. Azt, hogy ezt így kitalálta – megtisztelőnek vettem. Ha egy könyv eléri azt, hogy lopják, írója csakis értékmérőnek tekintheti, de a történetet Rákosinak nem hittem el. Madzsarnak hittem el, hogy Rákosi igazat mondott. Ez azonban 15 év múlva történt. A kiadott Madzsar-levelezésből kiderült, hogy Madzsar is kérte, több ízben, el is küldték neki kassai rokonai, de sohase kapta meg. Azzal magyarázták meg ezt neki, hogy a »Tardi helyzet«-eket a csomagot kibontó elvtársuk nyomban elemeli. A »Cifra nyomorúság«-ot azonban megkapta – folytatta Rákosi – el is olvasta, alaposan. Rendkívül nagyra tartja. »Kiemelkedik ennek az irodalomnak a művei közül«. Mivelhogy ebben a könyvben nemcsak parasztkról van szó, hanem munkásokról is! A könyv jelentékeny része a munkások helyzetét elemzi! »Ez – kedves Szabó komám – kötötte ebét a karóhoz Rákosi – az, hogy maga nem a paraszt-társadalomról, hanem munkás-paraszt társadalomról írt, nagyonis kivételes és jelentős cselekedet volt!« – méltányolta, ami természetes. Mivel ő ezt minden alkalommal szóvátette, én is

minden alkalommal megemlítettem, hogy a különbözés egyedül annak köszönhető, hogy azon a vidéken voltak bányák és ipartelepek, amiről én írtam. Ha más írt volna közülünk bányavidékről, ugyanezt tette volna. Egy alkalommal azonban Rákosi tovább ment a szokottnál. Ő »ebből a könyvből tanulta meg« – mondta a magáét –, »hogy *a munkásosztályon belül is* lehetnek illetve *vannak osztálykülönbségek!* Ezt az elvtársak sose vették észre. Erre nincs utalás a párt irodalmában« – világosított fel. Meg is lepett. Végül is az elismerésben annak a felismerése rejlett, hogy a munkásosztályról a valóságot pártján belüli nem látta, pártján kívüli észrevette. Ez azonban, ha jól meggondolom, szemléletű szükségesség. Az ugyanis, aki munkásosztályra az osztályharc jegyében gondol, a munkásságot a hadviselés érdekeihez igazítva látja egy haderőnek a világ hadszínterén. Úgy gondol munkásosztályra ahogy vezérkari tiszt gyalogságra gondol, haditerv készítés közben. S ezzel nem igazán fér össze annak az észrevétele, hogy Salgótarjánban a »Rimamurányi« munkásarisztokráciából származó legény üveggyári munkás proletárlányra ha szemet vetett, családja is és szaktársai is mindent megtettek azért, hogy *mésalliance-ra**** ne vetemedjen.”

Szükséges megjegyeznünk, hogy Szabó Zoltán nem tévedett, amikor Madzsar Józsefnek hitt. A „személyi kultusz áldozatául esett” kitűnő orvost még a közismerten antikommunista Haynal Imre professzor is igen becsületes embernek tartotta. A szöveg többi része önmagáért beszél. (Nem tudni, milyen szerepet játszott a „munkásarisztokrácia” felismerése az ellenük indított későbbi harcban. Főleg a régi szociáldemokraták ellen!)

A visszaemlékezés őszinteségéhez nem férhet kétség. Az igazi, a már enyhén szólva „nem kedélyes” Rákosi-időket az író már külföldön élte át. Bizarr dolog lett volna, ha a két különböző emigráns később levelet vált egymással. Ennek lehetősége nem Szabó Zoltánon és Anglián múlt.

Amikor az író Franciaországba áttelepült, postai kapcsolatunk, valószínűleg az én hibámból, nem folytatódott. Pedig az 1982. évi párizsi kongresszusról még meglátogathattam volna, ha nem vonattal megyek.

Születése 90. évfordulóján e rendkívül érdekes és jellemző dokumentum közreadásával tisztelgek a *Cifra nyomorúság* és *A tardi helyzet* írójának emléke előtt.

* ritkaságként

** egyedi darabnak

*** rangon aluli házasság, kapcsolat